

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

RAPPORT UV ÖST 2004:63

ARKEOLOGISK FÖRUNDERÖKNING

Herstadbergs gård

Arkeologisk förundersökning inom och invid Herstadbergs bytomt, UV 3a

Kvillinge socken, Norrköpings kommun

Östergötland

Dnr: 422-3480-2004

Ylva Granath & Johan Stenvall

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Öst

Roxengatan 7, 582 73 Linköping

Tel. 013-24 47 00

Fax 013-10 13 24

uvost@raa.se

www.raa.se

Text och grafik Ylva Granath, Johan Stenvall

Utskrift RAA UV Öst, Linköping 2004

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L 1999/3

© 2004 Riksantikvarieämbetet

Rapport UV Öst 2004:63

ISSN 1404-0875

Innehåll

Inledning 5

Syfte och metod 5

Topografi och fornlämningsmiljö 5

Genomförande och resultat 7

Sammanfattande tolkning och diskussion 10

Referenser 11

Tryckta källor 11

Otryckta källor 11

Administrativa uppgifter 12

Fig. 1. Utdrag ur Gröna kartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

Herstadbergs gård

Riksantikvarieämbetet UV Öst har genomfört en arkeologisk förundersökning, del 1, vid Herstadbergs gård, UV 3a Kvillinge sn, Norrköpings kommun, med anledning av Ingelsta golfklubbs planerade ombyggnad. Undersökningen utfördes i form av sökschaktsgrävning inom de områden som planeras för exploatering. Undersökningen visade att endast obetydliga lämningar efter äldre tiders aktiviteter fanns bevarade runt omkring höjdpartiet där det gamla säteriet Herstadberg har legat. Runt den gamla säteribebyggelsen och husgrunden fanns endast få spår av aktiviteter och bebyggelse från tiden före 1800-talet då den nuvarande bebyggelsen uppfördes och området genomgick omfattande markarbeten. UV Öst bedömer efter avslutad förundersökning att de nu planerade exploateringsytorna inte innehåller lämningar som motiverar fortsatta undersökningar. Beslut i ärendet fattas av Länsstyrelsen i Östergötlands län.

Inledning

Ingelsta golfklubb planerar att uppföra gångvägar, parkering samt markarbeten för övningsgreen inom det sannolika området för Herstadbergs äldre byläge. En ny byggnad planeras att uppföras på samma plats som den gamla huvudbyggnaden, vilken revs 1968, samt en eller två flyglar i anslutning till denna. Herstadberg är beläget på ett höjdparti, och runt omkring finns lägre impediment i gammal åker och trädgårdsmark. Dessa höjdlägen bedömdes vara lämpliga platser för förhistorisk och historisk bebyggelse. Ansvarig för undersökningen var Johan Stenvall, som tillsammans med Ylva Granath utförde fältarbete och rapportarbete.

Syfte och metod

Syftet med undersökningen var att undersöka i vilken utsträckning de delar av Herstadbergs bytomt som kan komma att exploateras innehåller äldre bevarade lämningar. Undersökningsområdet innehåller även topografiskt fördelaktiga lägen för gravar och boplatser från andra tidsperioder och undersökningen skulle även syfta till att klargöra om sådant förkommer.

Förundersökningen utfördes genom av att sökschakt med grävmaskin togs upp inom de områden där markarbeten för att anlägga håll 1 skulle ske och omkring det uppstickande berg som planeras att sprängas bort för anläggandet av en driving range. Vid den äldre säterigrunden togs schakt upp på utsidan av grunden och på övriga platser där bebyggelse planeras att uppföras. Övriga ytor inom området undersöktes ej, där endast träd ska tas bort och gräsmattor ska anläggas. Schakt och lämningar mättes in med totalstation och registrerades i Riksantikvarieämbetets informationssystem Intrasis.

Topografi och fornlämningsmiljö

Herstadberg är beläget strax norr om Norrköping och består idag dels av ett villasamhälle öster om järnvägen och dels Herstadbergs gård som ligger väster därom på ett markerat höjdparti i landskapet. Området är beläget på Kvillingeslätten som i huvudsak består av lera i dalbotten med morän i anslutning till de högre liggande, uppskjutande bergsklackarna vilka ligger som impediment i slättdskapet (Nilsson & Ericsson 2004).

Herstadberg med omnejd har tidigare varit föremål för arkeologiska utredningar etapp 1 och 2 (Nilsson 2002, Nilsson & Ericsson 2004). Resultaten från dessa utredningar visar att det äldsta skriftliga belägget för Herstadberg är från 1359 (*Hæristatthe*) och äldre kartmaterial

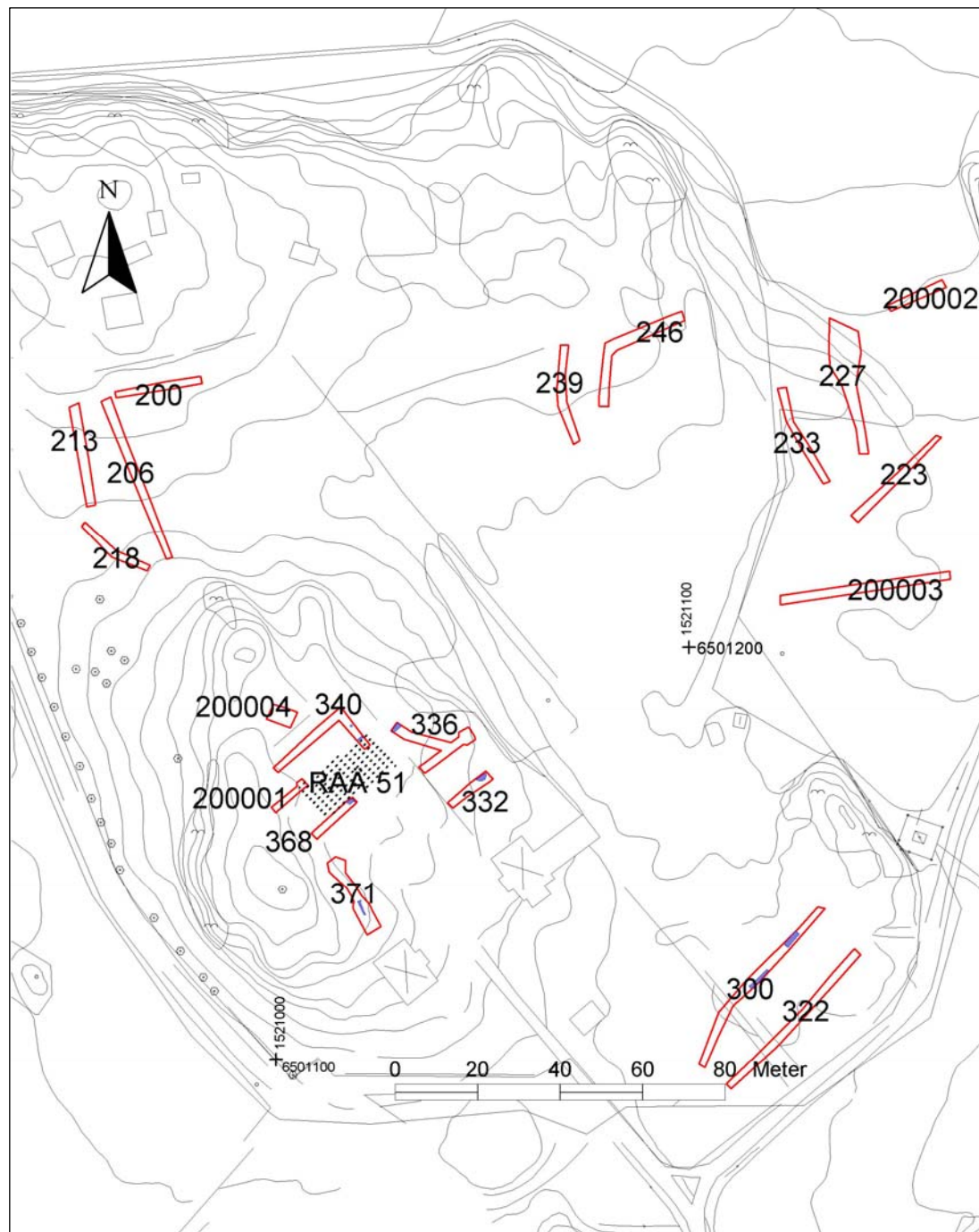

Fig. 2. Karta över undersökningsområdet med de inmätta schakten.

visar att byn inte har haft en gemensam bytomt utan har varit uppdelad i tre olika bebyggelselägen (områdena benämnda UV 3a-c i utredningsrapporten). Ett av dessa lägen är platsen för den nuvarande Herstadbergs gård, beläget på södra sluttningen av ett höjdparti. Herstadberg fick sätesfrihet år 1676, som sedan förlorades under 1700-talet. I början av 1700-

talet brändes Herstadberg av ryssarna (Almquist 1947:795). På 1830-talet lät den dåvarande ägaren grosshandlaren Jöns Ringborg bygga en huvudbyggnad och två flyglar. Huvudbyggnaden (RAÅ 51) brändes ned 1968 på grund av husbock, men flyglarna står kvar än idag på sin ursprungliga plats.

I området kring Herstadberg finns rika fornlämningsmiljöer, i form av grav- och boplatstilljöer från bronsålder och gravar från järnåldern. Det direkta närområdets topografi bedömdes vid utredningen som mycket gynnsamt för gravar och boplatstilljöer, men få lämningar påträffades vid sökschaktning. Dock påträffades kulturlager och syllstenar till en ekonomibyggnad på platsen för en övergiven medeltida gård. För mer detaljerad information om fornlämningsmiljön hänvisas till utredningsrapporten (Nilsson & Ericsson 2004).

Genomförande och resultat

Inom undersökningsområdet togs 20 sökschakt upp med en sammanlagd längd av 520 löpmeter.

Schakt 200, 206, 213, och 218 togs upp nedanför det markerade höjdpartiet, i nordväst, där green för hål 1 skulle anläggas. Schakten, förutom 200, drogs från nordslutningen genom en sänka, med en bäck eller fuktparti, som var igenlagt med sten och grus och upp på sydslutningen på andra sidan. Den södra sidan utgjordes av en tomt med gräsmatta och fruktträd (fig 5). Tomten hade planats ut genom att matjord schaktats dit. Botten utgjordes av lera, utom de högsta partierna i norr, där moränen stack upp. I schakt 206 och 218 påträffades ett par anläggningar. Två av dem innehöll modernt tegel och bedömdes som recenta. De övriga var diffusa sotinblandade nedgrävningar, utan tydlig karaktär. Anläggningarna mättes ej in.

Schakt 233, 227, 233, 239, 246, 200002 och 200003 togs upp i ett mindre höjdparti och ut på en åker, där utslagsplats för hål 1 och en driving range skulle anläggas, b la skulle en del av berget sprängas bort. Schakten på höjdpartiet hade en botten av morän och berg (fig 6) och ute i åkern lera. Inga anläggningar påträffades i de högre liggande partierna. I åkern syntes ett fåtal spår av igenlagda diken, täckdiken och borttagna odlingsrösen.

Schakt 300 och 322 togs upp på en igenvuxen åker eller del av gårdsområde, beläget i en svag sluttning mot ett lågt bergigt parti. Botten bestod av morän, berg och lera. I schakt 300 påträffades ett grusigt parti (318), som tolkades som en gammal körväg inom gården och en del av en husgrund (312) tillhörande en ekonomibyggnad. På kartan från 1911 finns en ekonomibyggnad utritad på ungefär samma plats, i samma riktning.

Schakt 332, 336, 340, 368, 371 och 200001 togs upp på höjdpartiet på de platser där golfklubben vill bygga hus. Höjdpartiet är indelat i två terrasser med stensatta kanter, där huvudbyggnaden har legat på den övre platån och en av flyglarna ligger på den lägre i öster. Schakt 332 och 336 togs upp på den lägre liggande terrassen, norr om flygeln. Terrassen visade sig vara uppbyggd på en ojämn sluttning av uppstickande berg och skrevor där emellan, samt morän. Ett utjämningslager av ljus sand syntes i båda schaktens profiler, tjockleken varierade mellan 0,05 m och 0,3 m (fig 7). Utjämningslagret av sand gick inte ända in till den stensatta terrassen. Ovanpå detta låg ett lager av jord blandat med tegelkross, sten och grus. Under sandlagret fanns rester av ett äldre kulturlager. Det fanns bevarat i skrevorna mellan det uppstickande berget. Kulturlagret bestod av gråbrun silt, med inslag av obränt och bränt ben, glas, kol, keramik av yngre rödgods, järnspik. På något ställe syntes en svag kolrand i

övergången mellan kulturlagret i botten och det överliggande utjämningslagret (fig 8). Möjligtvis har denna brandhorisont ett samband med händelsen när ryssarna enligt uppgift ska ha bränt Herstadberg. Detta lager tolkades som ett utjämningslager/raseringslager som är äldre än det överliggande lagret. I öster av schakt 332 påträffades en avfallsgrop, 200005, med samma fyllning som det underliggande kulturlagret. Avfallsgropen täcktes av det sandiga utjämningslagret. I nordligaste delen av schakt 336 påträffades en stenpackning, 200006 (fig 9). Anläggningen tolkades som en stensatt gång.

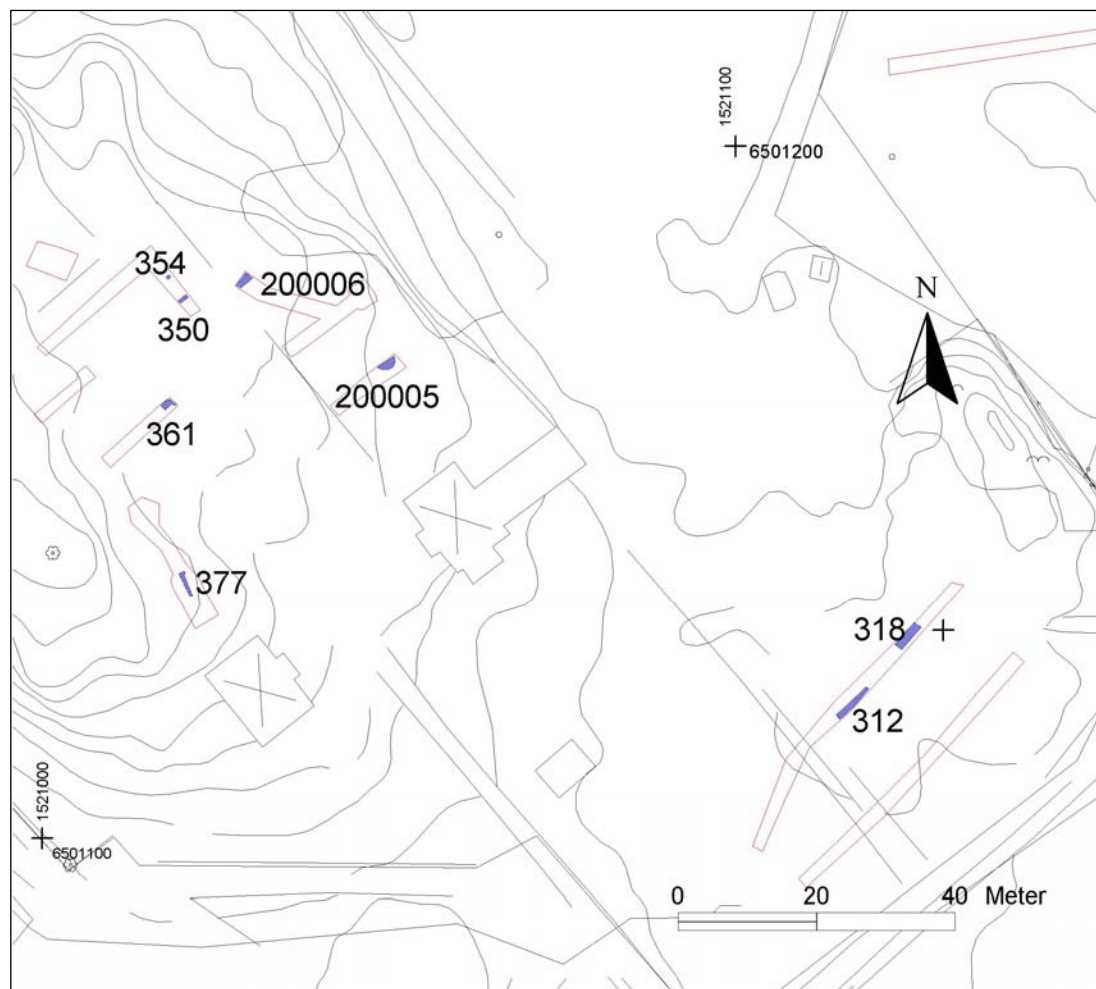

Fig. 3. Schakt med inmätta anläggningar.

Schakt 340, 368, 200001 och 200004 togs upp runt omkring grunden från den tidigare huvudbyggnaden, för att se om äldre bebyggelse fanns bevarad utanför grunden. En tunna nedgrävd i moränen (354) påträffades precis utanför grundmuren (350) i schakt 340. Tunnan innehöll glas och modernt tegel och tolkas som en regntunna. I övrigt konstaterades att marken även här var mycket ojämn, med uppstickande berg och mellanliggande skrevor. Omfattande arbete med att plana ut marken med hjälp av sten, grus och tegel hade gjorts. Schakt 200004 utgjordes av ett raserat plåtskjul med betonggolv.

Schakt 371 togs upp inför eventuellt byggande av en ny flygel norr om den västligaste av de nuvarande flyglarna. Även i denna del av området har man planat ut den gropiga marken.

Fig. 4. Herstadbergs gård från S.

Fig. 5. Schakt 206 och 218 från N.

Fig. 6. Schakt 246 från N.

Fig. 7. Det ljusa utfyllnadslagret i schakt 332 från S.

Fig. 8. Sotranden i schakt 336 från Ö.

Fig. 9. Stenpackningen i schakt 336 från S.

Schaktet ligger precis intill de högre liggande partier som omsluter terrassen i väster och i norr. I schaktet påträffades ett antal stenar, som kan tolkas som syllstenar.

Sammanfattande tolkning och diskussion

Schakten runt omkring höjdpartiet gav inget av arkeologiskt intresse. Detta resultat stämmer väl överens med utredningarnas resultat, ett ur topografisk synvinkel gynnsamt område för bosättningar från olika tidsperioder, men få anläggningar.

Undersökningarna uppe på höjdpartiet visar att omfattande markarbeten har utförts på de högt liggande partierna, undergrunden är mycket ojämn. Vår tolkning är att det stora arbetet med detta sker i samband med när trädgården anläggs och den stora mangårdsbyggnaden och flyglarna byggs, troligtvis på 1830-talet. Möjligtvis har utjämningsarbeten utförts även tidigare, t ex vid anläggandet av säteriet. De kulturlager som finns i skrevorna mellan bergen skulle kunna vara ditförda under 1600-talet, eller i början av 1700-talet efter brandhärjningen. Fyndmaterialet innehåller inga direkt daterande fynd, men glas, järn, del av en kritpipa och yngre rödgoods kan höröra från denna tid.

Vid förundersökningen påträffades inget som tydligt kunde dateras till den medeltida byn. Antingen har den inte legat på denna plats överhuvudtaget, eftersom det är så stenigt och bergigt, eller så har senare tiders aktiviteter helt tagit bort spåren från den medeltida bebyggelsen. Inga detaljstudier och överlägg har gjorts av de äldre historiska kartorna. Vid en översiktlig genomgång har det visat sig att gårdarna på 1650 års karta är belägna i

södra delen av impedimentet där Herstadbergs gård är beläget, ungefär på platsen för dagens flyglar, allé och gräsmattor. Kartan från 1697 visar att säteribyggnaden är belägen något högre upp på impedimentet, ungefär på platsen för flyglarna, rondellen och grunden från huvudbyggnaden. Kartorna visar inte en naturtrogen bild av gårdsbebyggelsen utan är schematiska och iakttagelserna ska därför inte överskattas. Kanske är gårdarna belägna på samma plats men det ser olika ut på kartorna. Dock är det möjligt att inte alla spår av äldre bebyggelse har raderats ut utan finns kvar på sydslutningen, under rondellen och under gräsmattorna.

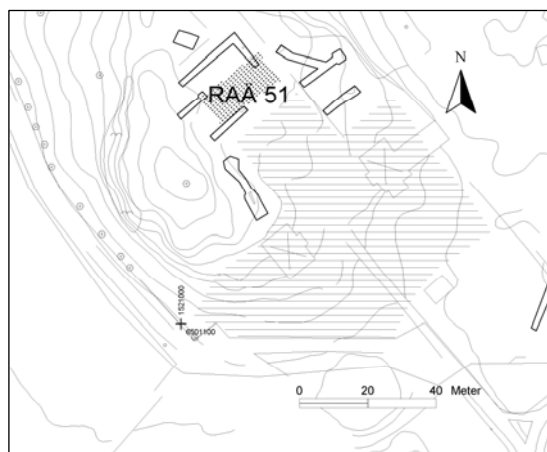

Fig. 10. Det skrafferade området visar möjlig utbredning av äldre bebyggelselämningar.

UV Öst anser efter samråd med länsstyrelsen att de lägre liggande partierna kring Herstadberg kan exploateras enligt planerna. Kring den gamla husgrunden kan de områden som har undersökts arkeologiskt exploateras. De områden kring nuvarande bebyggelse som inte berördes av förundersökningen innehåller troligtvis rester efter äldre bebyggelse och får inte utsättas för exploatering (fig 10).

Referenser

Tryckta källor

Almquist, J.A. 1947. *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning*. Tredje delen. Östergötland. Band 2. Säterier. Skrifter utgivna av svenska riksarkivet. 1. Stockholm.

Nilsson, P. 2002. Herstadbergs arbetsområde. Arkeologisk utredning, etapp 1. Herstadberg, Kvillinge sn, Norrköpings kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet. *Rapport, UV Öst 2002:40*. Linköping.

Nilsson, P. & Ericsson, A. 2004. En syllstensbyggnad och en medeltida ödegård vid Herstadberg. Arkeologisk utredning, etapp 2, inför planerade industrietableringar och ombyggnad av golfbana inom Herstadbergs arbetsområde, Kvillinge sn, Norrköpings kommun, Östergötland. *Rapport, UV Öst 2004:44*. Linköping.

Otryckta källor

Lantmäteriet i Östergötlands län
Laga skifteskarta 1911. Akt 05-Kvi-208

Administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 422-3480-2004

Länsstyrelsens dnr och datum för beslutet: 431-14298-04, 2004-11-10.

Projektnummer: 1520618.

Undersökningstid: 23-26 november 2004

Projektgrupp: Johan Stenvall, projektledare och Ylva Granath, arkeolog.

Undersökt yta: 520 löpmetrar.

Läge: Ekonomiska kartan, blad 9G 0e Loddby.

Koordinatsystem: Rikets, RT 90 2,5 gon V.

Koordinater för undersökningsytans mittpunkt: x 6501200 y 152100.

Höjdsystem: Rikets.

Dokumentationshandlingar: Denna rapport samt 39 bilder med digitalkamera. Förvaras tills vidare på Riksantikvarieämbetet, UV Öst, Linköping.

Fynd: tillvaratogs ej.

Intrasisnr: O2004:108